

BÁHTARIBME DIVTASVUONAS NUPPÁT VÆRÁLDADOARO SINNA

Doarroágijj manŋela báhtarin sulá 3000 ulmutja Svierigij Divtasvuonas. Ienemus oasse báhtariddjijs báhtin lahkusijs ja mælggadap guovlojs, madin muhtema riika oarjelij guovlojs. Duodden de lidjin moadda báhtariddje gudi lidjin ierit ietján; Englándas, Dujskas, Polskas. Sovjetlihtos, Frankrijkas, Nederlándas, Belgiás, Ávstárijkas ja Suomas. Jagen 1940 de juo álgij báhtariddjiidoalvvom Divtasvuonas. Jage 1940 rájes álggin dáv organiserit. Dási gulluijn iesjguhtik barggo; vantsaj suvddem, idjadibme, báhtariddjiida rustigijt ja vædtsagijt oarnnit ja sijájt badjel rájá doalvvot. Divtasvuona girkkohærrá Varmann organiserij doalvvomværmádagáv Gásluovtan. Dán værmádagán lidjin moattes viehkken.

Peder Knutsen (Pier-Knutso) Måskes gáhtjoduváj «Storlosen» jali “Stuorradoalvvon”, ja javlli le sulá 200–300 báhtariddje doalvvum. Sán lij stáhta ællosujto sunnde dán báikn, ja sujna lij dajnas dujska pássa mij vattij loabev Svieriga ja Vuona rájáv rasstit.

Dán bargguj lij vádálasj sehkanit, sierra gájt de manŋela 1943 jage, gá dujska báhtarimválkkamij váksjomav tjavvggijn. Báhtaribme Divtasvuonas lij viehka stuorre gitta ádájakmánnuj jagen 1945, dalloj gá girkkohærrá ja viehkediddje giddidallin. Giddidallama dagáj nav vaj báhtariddjiidoalvvo ietja vierttíjj báhtarit, muhtema aj álles familjajn.

GRENSELOSING I TYSFJORD UNDER ANDRE VERDENSKRIG

I løpet av krigsårene flyktet om lag 3000 personer over til Sverige gjennom Tysfjord. De fleste flyktningene kom fra nærliggende og regionale områder, mens andre kom fra sørligere deler av landet. I tillegg var det flere utenlandske flyktninger fra blant annet; England, Tyskland, Polen, Sovjetunionen, Frankrike, Nederland, Belgia, Østerrike og Finland. Allerede i 1940 begynte grenselosingen fra Tysfjord. Fra 1942 ble dette mer organisert. Dette omfattet flere ledd; transport inn fjordene, overnatting, utrustning av flyktningene og losing over grensen. Sognepresten i Tysfjord, Kolbjørn Varmann organiserte losnettverket i Kjøpsvik. Det var mange medhjelpere knyttet til dette nettverket.

Peder Knutsen fra Musken er regnet som «Storlosen», og skal ha loset rundt 200–300 flyktninger. Han var statens oppsynsmann for reindriften i området og hadde pass utstedt av tyske myndigheter, som ga ham rett til å krysse grensen mellom Norge og Sverige. Det var risikofyllt å engasjere seg, spesielt etter 1943 da tyskerne innskjerpet vaktholdet rundt fluktrutene.

Flyktningtrafikken over Tysfjord var omfattende frem til slutten av januar 1945, da sognepresten og hans medhjelpere ble arrestert. Arrestasjonen førte til at losene selv måtte flykte, noen med hele familier.

Báhtariddjiidoalvvo Peder Knutsen ja Paul Amundsen aktan báhtariddji / Grenselosene Peder Knutsen og Paul Amundsen med flyktninger. Gávva / Foto: Hamarøy Krigsmuseum

Dálvijt le gássjellis vánjt vádtset dákknen / Vanskelig forhold på fjellet i vintervær. Gávva / Foto: Norsk Hjemmefrontmuseum

Báhtariddje Rolf Krogh / Flyktning Rolf Krogh. Gávva / Foto: Privat

Dujska soldáhta vantsan Divtasvuonan / Tyske soldater i båt i Tysfjord. Gávva / Foto: amås/ukjent, arkiv Årran

Måskásjámás / Måskásjagammen. Gávva / Foto: Oddmund Andersen

Girkkohærrá Kolbjørn Varmann / Sogneprest Kolbjørn Varmann
Gávva / Foto: Tysfjord Kirkelege Fellesråd
Válgeldimduodastus / Vendselsattest. Gávva / Foto: Privat

Báhtarimválkkamij luonnodo / Landskapet rundt fluktrutene. Gávva / Foto: Linda van der Spa

Vuosádus le dagádum / Utstillingen er laget av: Årran julevåsáme guovdásj / Iulesamisk senter ved Peder A Pedersen, Oddmund Andersen ja / og Linda van der Spa.
Gielja ja duolalahkám / Språk og korrektur: Peder A Pedersen, Oddmund Andersen, Samuel Gaslok, Heidi Andersen, Anders Kintal ja/og Line Merete Skarvik.
Hábbinim ja prientim / Layout, print og montering: Arheoplan AS, Moide.

Gijtto bargo ávdás:
Referánnasjuohkusi Inga Karlseña baktu, Sámediggáj Arne-Håkon Thomassena baktu ja Nordlánda Fykkasuoŋkanij Martinus A Hauglid baktu.
Takk for bidrag:
Referansgruppen ved Inga Karlsen, Sametinget ved Arne-Håkon Thomassen og Nordland Fylkeskommune ved Martinus A Hauglid.
Vuosádus le ruhtaduvvam Sámedikkis, Nordlánda Fykkasuoŋkanis, Rikaantikváras ja Årran julevåsáme guovdásj.
Utstillingen er finansiert av Sametinget, Nordland Fylkeskommune, Riksantikvaren og Årran Iulesamiske senter

BÁHTARIMVÁLKKAMA / FLYKTNINGRUTENE

Divtasvuonas lidjin moadda báhtarimválkkama Svierigij. Davvet suvdeduvvin báhtariddje vantsaj mierredimbájjkáj. Dassta várrek Svierigij vádtsin. Duodden lij Hábmeris válkav Tjoalmes Másskåj.

IENEMUSÁT BÁHTARIDDJE DÁGGU VÁDTSIN:

Vuodnabahta

Doaroj vuostasj jagij lij báhtarimválkav Vuodnabadás. Valla dujska vávtajt dasi biedjin 1943 jage rájes. Dan man̄gela ettijn nav vuojga daggu maná.

Tjierrekluokta / Tjierrek

Dan man̄gela gå dujska vávtajt Vuodnabahtaj biedjin, de Tjierrekluovtas/Tjierregis ienemusát báhtarin.

Rudnávuodna

Rudnávuonas báhtarin ienemusát Vuohpenjárgas, danen gå dujska Uhtsvuodnaj vávtajt biedjin.

Spællá ja Slabávuodna

Spællás ja Slabávuonas báhtarin Dáppájávrev Rijttjemij jali Vájsáluoktaj.

Báhtaribme rijkarájás luksa

Rijkarájás luksa Svierigij, li moadda mijla ájdámiehtsev ávddål lahkanin lagámus årromsajjida. Rijkarájás lij válkav Vájsáluoktaj ja dassta Suorvváj, badjel 70 km. Gå lidjin tjáleduvvam Suorván, de báhtariddje suvdeduvvin Bårjåsij ja dassta Jáhkámåhkkåj.

Fra Tysfjord var det flere mulige fluktruter over til Sverige. Fra ytre deler av fjorden ble flyktninger ført med båt inn til bestemmelsesstedet. Herfra gikk de over fjellene til Sverige. I tillegg var det en rute fra Strinda i Hamarøy til Musken.

DE MEST BRUKTE RUTENE:

Hellmobotn

Ruten fra Hellmobotn var i bruk i de første krigsårene, men fra 1942/43 etablerte tyskerne vakthold der. Etter dette ble ruten mindre brukt.

Nordbukt / Tennes

Ruten fra Nordbukt/Tennes ble den vanligste etter at tyskerne hadde etablert vakthold i Hellmobotn.

Grunnfjorden

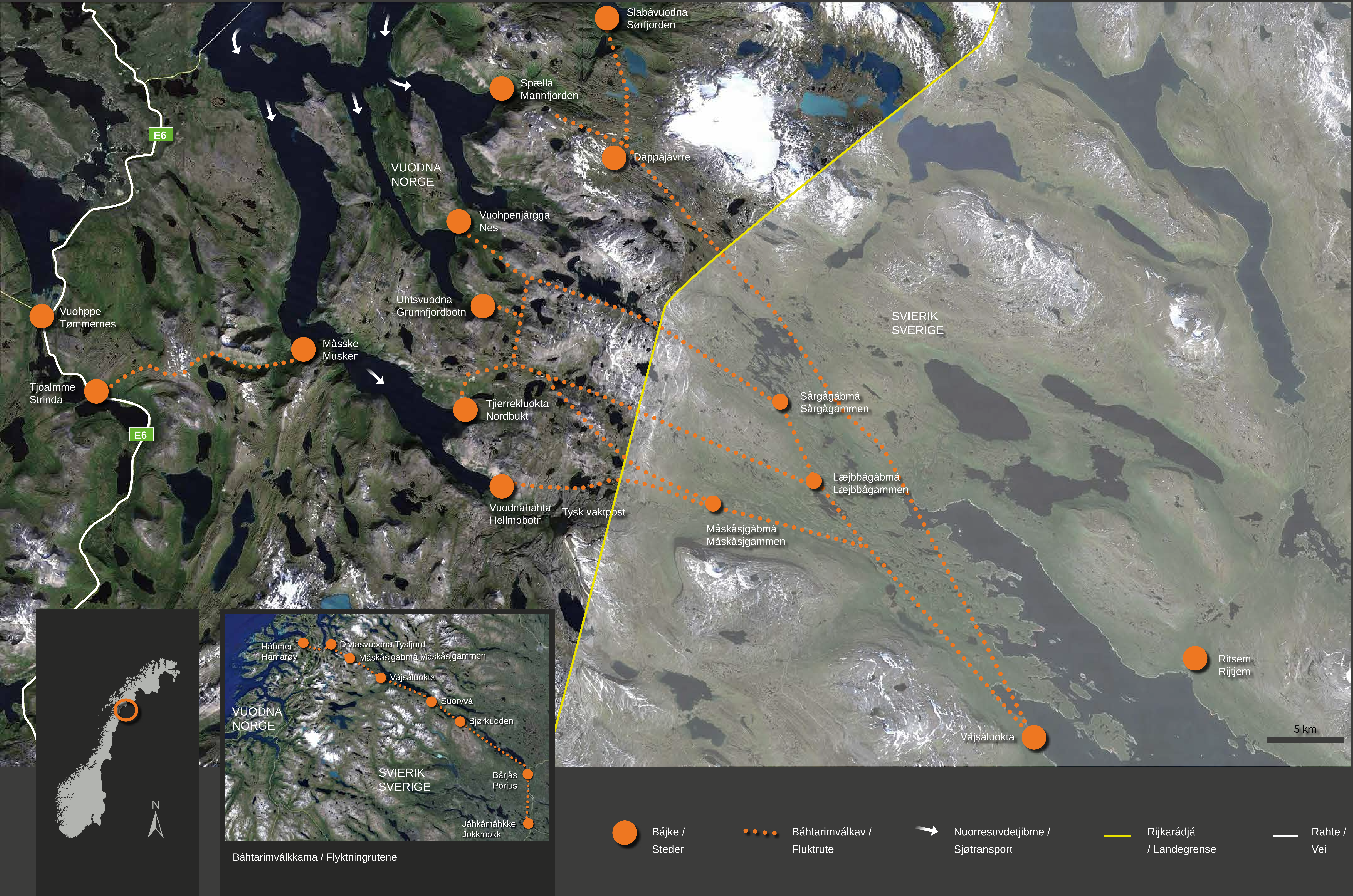
Fra Grunnfjorden var utgangspunktet vanligvis gården Nes, siden tyske vaktposter var etablert i fjordbunnen.

Mannfjorden og Sørfjorden

Fra Mannfjorden og Sørfjorden gikk de via Dáppájávrr e og over til Ritsem eller Vájsáluokta.

Veien videre når man hadde passert grensen

Når man hadde passert riksgrensen, var det flere mil med ødemark før nærmeste bebyggelse. Fra riksgrensen gikk ruten til Vájsáluokta og videre til Suorvvá, en strekning på over 70 km. Etter innregistrering i Suorvvá ble flyktningene transportert til Porjus, og deretter videre til Jokkmokk.

DOARROFÁNGA BÁHTARI / KRIGSFANGER PÅ FLUKT

Gárrjelslahpa / Russehelleren, Inga Karlsen, Gávva / Foto: Oddvar Andersen

Nuortta-Sálon lidjin moadda fáŋggalejra máttij doarrofáŋgaj gudi bággiduvvin rahte- ja ruovdderáhte bargojda. Báhtaribme lij vádálasj. Doarrofáŋgajŋ ællim vuojga rustiga ja vædtsaga, ja siján lidjin nievres biktasa, juolggevædtsaga ja biebmo. Ettjin ga báhtarimválkkamijt diede, ja ettjin ga diede gánná dujska vávta lidjin.

Akti ruossja doarrofáŋga báhtin báhtara Vuodnabahtaj. Vuostak de doarrofáŋgajt tjiehkkin slahpaj gádij lahka. Maŋŋela doalvoduvvin Svieriga guovlluj, valla báhtarattijn de dujskajda ælvádallin. Guoktásav dájs jáksin, ja nuppev vuohtjin dannák. Nuppev válldin maŋen Vuodnabahtaj ja átsádin vidjurijt. Dássta suv Ájluoktaj suvddin, ja dáppe de hekkaduhttin.

Dán dáhpádusá maŋŋela de gáhttigogáhtin slabáv Gárrjelslahpan, dárroj Russehelleren.

I Nord-Salten var det flere fangeleirer med krigsfanger som ble tvunget til å arbeide på vei- og jernbaneanleggene. Et fluktforsøk var risikabelt. Krigsfangene var dårlig utstyrt med klær, fottøy og mat. De kjente ikke rutene til Sverige og visste ikke hvor de tyske vaktpostene var.

En gang kom noen sovjetiske krigsfanger på flukt til Hellmobotn. Krigsfangene ble først skjult under en heller et godt stykke fra gårdene. Senere ble de loset mot Sverige, men underveis ble følget oppdaget av tyskerne. To av dem ble innhentet, én ble skutt på stedet. Den andre ble tatt med til fjordbunnen for videre avhør. Derfra ble han ført til Drag, der han ble henrettet.

Etter dette ble denne helleren kalt Gárrjelslahpa, som på norsk blir Russehelleren.

ARE EVJEN

Fra Borge i Lofoten var det to gutter i tjeuårene, som sommeren i 1944 måtte flykte over til Sverige. Det var Are Evjen og Rolf Krogh. Bakgrunnen for den planlagte flukten var at en av dem (Are Evjen) hadde deltatt i illegalt arbeid. Tyskerne hadde peilet han inn, slik at han stod i fare for å bli anholdt. Han tok kontakt med Rolf for å få hjelp til å rømme til Sverige så fort som mulig. Rolf var litt betenkt da hans far, som var blind, trengte han hjemme. Men da han la saken frem for faren, så fikk han farens samtykke til å dra. De to guttene gikk deretter i dekning i ei hytte. Først prøvde de å skaffe seg båtskyss til Svolvær, men dette mislyktes. De ble da enige om at Are skulle dra nordover, mens Rolf ble igjen. Kontakten skulle de holde over telefon. Om de klarte å skaffe seg båt skulle de gi følgende beskjed over telefonen "pakken er avsendt".[1]

Ares far kom på besøk og fortalte at Are var etterlyst av politiet i Svolvær. Politiet hadde ringt dem dagen før, men da hadde de vært på høymarka. De skjønnte nå at det hastet med å komme seg av gårde. Are var kommet frem til Harstad, men her ble han arrestert av tyskerne og ført med hurtigruta sørover. Da hurtigruta la til kaia på Sortland, hoppet Are på land. Vakta som så hva som skjedde, skjøt etter han og traff han i en fot. Likevel kom Are seg i dekning. Senere under flukten over til Sverige skal skaden ha gjort flukten vanskeligere. Rolf kom med Hurtigruta til Svolvær. Der skal det ha vært fullt av Gestapo og andre tyske soldater som kontrollerte passene til alle reisende. Han kom seg forbi soldatene og med en båt som førte han til Lødingen. Planen var at de to guttene skulle møtes her for å ta en båt over Vestfjorden. I Lødingen fikk han beskjed om at båten skulle gå fra Offersøy. Han dro derfor dit. Her skulle han overnatte, men fikk ikke rom, da de trodde han var en tysk spion. I stedet fikk han skyss til Rinøy hvor han overnattet i et naust.

Dagen etter kom båten de hadde bestilt til transport over Vestfjorden. Om bord i båten var Are. Den kom innom Rinøy og hentet Rolf før de tok turen over Vestfjorden. Båteieren skal opprinnelig være fra Lysvoll i Tysfjord. Han kunne derfor føre dem dit. Tyskerne hadde kontroll ved inngangen til Tysfjord, men om de ble stoppet skulle skipperen forklare at de skulle besøke en slektning.[2]

Guttene kom til Lysvoll hvor de overnattet. Tilfeldigvis så var Alfred Nikolaisen fra Steffjordbotn på søndagsbesøk på Lysvoll. Han skal ha tatt de to flyktningene med seg hjem til Steffjordbotn hvor familien Nikolaisen bodde. Familien lovet å ordne med los et stykke på vei til Sverige. Karls bror var imidlertid ikke godt kjent i fjellområdene, slik som Karl var, da han hadde vært på fisketur helt inn til svenkegrensen. Dermed ble det bestemt at Karl (f. 1927) og en som het Peder Andersen skulle ta dette losoppdraget. Før guttene dro skal de ha overlevert noen brev som de ønsket å få videresendt, men familien i Steffjordbotn skal ha vært redd for at tyskerne skulle få tak i disse brevene og valgte derfor å brenne brevene.[3]

Den 7. august 1944 forlot de Steffjordbotn. Turen var ikke helt ufarlig. De visste at tyskerne noen ganger patruljerte området Straumpollen - Efjorden. De måtte derfor være ekstra aktpågivende. Karl som i 1944 kun var 17-18 år loste de to guttene sammen med Peder Andersen frem mot grensen, en tur han brukte 15-16 timer på. Fra nå av måtte de to klare seg selv. De var imidlertid godt utstyrt både med kart og kompass, slik at de regnet med at de skulle finne veien til Sverige.[4] Den første utfordringen guttene møtte etter at losen hadde forlatt dem var en isbre. De så ingen mulighet til å komme forbi. De hadde gumstøvler på føttene. Med dem prøvde de å hugge spor i isen med hælene. Rolf gikk først og Are like bak. Under dem lå et åpent vann og isbreen skrådde ned mot vannet. Gled de utenfor gikk de rett i vannet. Rundt dette vannet var det steile fjellsider rundt hele vannet og med is på mesteparten av sidene. Det ville derfor være vanskelig å berge seg på land om det gikk galt. De tok derfor avskjed med hverandre før de startet på turen over breen. Rolf gjorde også opp sitt forhold til Gud. Han hadde aldri følt så sterkt at hans mor som var død var hos han som da.[5]

De hadde en tollekniv hver. Med den skulle de bremse fallet om de gled. De lurte seg frem på den måten. Etter en stund flatet isbreen seg ut og de kom seg på fast grunn. Gleden var stor da de fant en heller hvor de kunne hvile og verne seg for regnet. De var ved vannskillet mellom Sverige og Norge. De skiftet klær og hadde kun noen mil igjen til grensen. Et militærtelt ble observert underveis, som de trodde at tilhørte en tysk vaktpost. De hadde nemlig hørt at tyskerne kunne patruljere i høyfjellet for å hindre folk i å rømme til Sverige. Heldigvis var det ikke tyskere. De passerte grensa kl. 12 den 8. august. Under en heller tørket de klærne, de fikk mat i kroppen samt litt søvn. På morgenen i 6-tiden fortsatte de ferden.

Etter hvert kom de frem til hytta ved Sitasjaure. I det de kom frem observerte de røyk i pipa. I hytta fant de både mat og brensel. Der fikk de laget seg mat og tørka klær, og der ble de værende i tre døgn. Deretter gikk veien videre over tre mil før neste stopp var Ritsen ved Åhkkájávrr. De fulgte en merket sti. Det var enkelt å gå og relativt slett terreng. I Ritsen var det gamme med reinskinn, men mindre med mat. Dagen etter fant de en flåte og padlet med den til Vájsáluokta. I Vájsáluokta kom de først frem til skolestuen. Skolelæreren bodde der. Hun var hyggelig og fortalte hvor de skulle gå videre. I Vájsáluokta var det en hytte som var delt i to, den ene halvparten til grensekommisæren mens den andre halvparten stod åpent til flyktningene. Her fikk de mat og tobakk. Her møtte de også grensepolitiet. De overnattet her, og neste morgen kom båten som tok dem ned nedover vassdraget til Suorvvá. Der var det militærleir hvor de overnattet to netter før de dro videre. Det var en ny båt fra Suorvvá til Luspebryggen, før de ble ført med buss til Jokkmokk hvor mottakerstasjonen lå. Der fikk de bade, avlusing, og så fikk de mat. Det var mat i overflod. Etter turen var de svært sultne. Derifra tok de toget sørover hvor de endte opp på Kjesäter. Her fikk de nye klær samt at det ble tatt avhør av dem. Der ble også kameratene skilt.

Samtidig som de to guttene tok seg over til Sverige returnerte Karl til Steffjorden. Dette var den eneste gangen at Karl loste folk over til Sverige. Samme året ved juletider valgte han, sammen med sin bror og noen andre å rømme over til Sverige. De valgte imidlertid en kortere rute som gikk over Grunnfjorden, med hjelp av losere fra Grunnfjorden. I Sverige ble han etter først å ha vært på skogsarbeid innrullert i polititroppene. Etter tyskernes kapitulasjon kom de til Norge over Storlien. Han ble plassert i Mo i Rana hvor han var frem til han ble dimittert 31. oktober 1945.

DUJSKA VÁKSJOMA RIJKARÁJÁ MILTA

Doarroággi sinna de doarroviellde ielvi dáv lassánam báhtarimev Divtasvuonas, ja jagijn 1942/43 biedjin vávtajt Vuodnabahtaj. Maŋŋela de ienedin váktaj lågov, ja ienemusát lidjin birrusij 150 soldáhta vuodnabadájn. Vávta aj biejaduvvin moatte ietjá vuonajda. Dássta de dusjka soldáhta várev váksjomsajij gaskav váksjun. Dálá ájn gávnnuji bátsadusá dájv váktasajijs.

TYSK VAKTHOLD LANGS RIKSGRENSEN

I løpet av krigsårene ble okkupasjonsmakten oppmerksom på den stadig økende flyktningtrafikken i Tysfjord, og i 1942/43 plasserte de en vaktstyrke i Hellmobotn. Styrken ble senere utvidet, og på det meste var det rundt 150 soldater etablert i fjordbunnen. Vaktstyrker ble også plassert ved flere av de andre fjordene. Herfra patruljerte de tyske soldatene mellom ulike vaktbuer på fjellet. I fjellområdene finnes det fortsatt rester etter vaktbuene.

Dujska soldáhta váren Divtasvuonan / Tyske soldater på fjellet i Tysfjord. Gávová / Foto: amás/ukjent, arkiv Arran

Bátsadusá dujska váksjomsajies / Rester etter tysk vaktbu. Gávová / Foto: Oddmund Andersen

BÁHTARIDDJIJDOALVVO / GRENSELOSENE

Juska báhtariddjijdoalvvo buorre bargov dahkin maŋep væráldadoarroágij, de sjaddin rijkabehtulattjan guoddaluvvam. Sjaddin moatteláhkáj guoddaluvvam. Muhtem sijájs guoddaluváj guodám báhtariddji- jt gá ettjin sijájt mælggadappoj Svieriga bielen doalvo, ja dajnas muhtema báhtariddjijs jábmin. Ássje átsádaláduváj vuona politijaoajválattjajs, valla ássje hiejtduváj jagen 1948.

Rijkarájás gitta lagámus árromsajjida Svieriga bielen lij vijdes ájddá várreluonndo. Lagámus duosstom- stasjávnná lij Suorván, mij la badjel 70 km rájás Svieriga bielen. Suorvá ja rijkarájá gaskan lij Áhkkádábát- ja Ænonjálmen, gánná de lidjin duossto muhttij. Gá galggin báhtariddjij doalvvot, de lij ájnas ruvámusát ruopptot sijddaj boahitet, nav vaj dujska ettjin ielve jut lidjin várijt árrum. Danen válljiin dábálabmusit doalvvot lagámus gámájda rájá nuppe bielen. Vuona bieles gáhtjoduvvin duosstomstasjávnájt ásadit rájá lagábuj, valla dát ittij dagáduvá.

Ávdep báhtariddjijdoalvvo Ivar Pedersen (Tjierrek-levár) maŋgela la javllam jut sán lij nirmen dassta gá báhtariddje guoddaluvvin doarroágij maŋgela. Suv mielas lidjin doalvvo ietjasa hekkav biedjam dasi jut báhtariddjiit gájojtit. Værámusát de lidjin hekkaduhteduvvat jus lidjin ælvádallat. Maŋgela doarjo de gijttom dás bargos lij guoddalibme.

Til tross for sin innsats under 2. verdenskrig ble de samiske grenselosene etterforsket for landssvik etter krigen. Det var flere beskyldninger som ble rettet mot losene. Én av beskyldningene var at de ikke loste flyktningene langt nok inn på svensk side med den følge at noen flyktninger omkom under flukten. Saken ble etterforsket av norske politimyndigheter, men ble henlagt i 1948.

Området fra riksgrensen til nærmeste bebyggelse på svensk side var et vidstrakt ødeland. Den nærmeste svenske mottaksstasjonen var Suorvvá, som lå over 70 km inne i landet. Midt mellom Suorvvá og riks- grensen var Akkastugorna, som i perioder var bemannet. Ved losoppdrag var det viktig for losene å være tidsnok tilbake på gårdene slik at tyskerne ikke oppdaget at de hadde vært på fjellet. De valgte derfor i hovedsak å lose flyktningene frem til de nærmeste gammene på andre siden av grensen. Fra norsk side ba man om opprettelse av mottaksstasjoner nær grensen, men dette ble det ikke noe av.

Tidligere grenselos Ivar Pedersen uttalte i ettertid at han var bitter på den behandlingen losene fikk etter krigen. Han mente at losene satte livet på spill for å berge flyktningene. I verste fall risikerte de å bli hen- rettet av tyskerne om de ble tatt. Som takk for dette arbeidet ble de i etterkant mistenkeliggjort.

Nils Knutsen, Smájle / Leirelv.
Gávvá / Foto: NRK

Anna Pedersdatter, Suoksavuomjávrré / Makkvatnet (Anna i Makkvatnet)
Gávvá / Foto: Amás/Ukjent, Jan Folke Sandnes

Nils Paulsen, Tjierrekluokta / Nordbukt
Gávvá / Foto: NRK

Guovlodáktár / Distriktslege Hans Theodor Sandberg, Gasluokta / Kjøpsvik
Gávvá / Foto: NRK

Soames báhtariddjijdoalvvo
ja viehke /

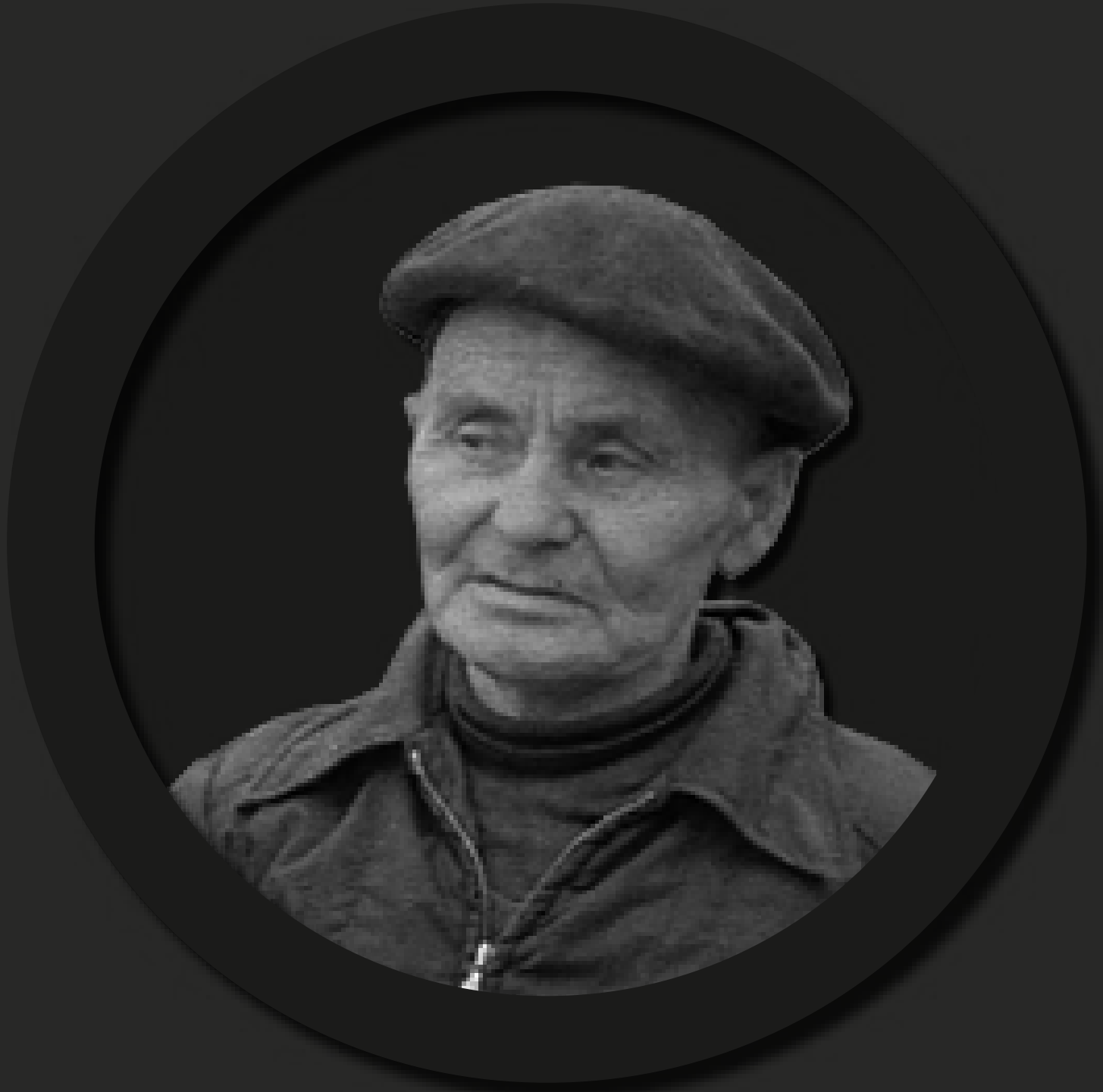
Girkkohærrá / Sogneprest Kolbjørn Vammann,
Gasluokta / Kjøpsvik.
Gávvá / Foto: Tysfjord Kirkelige Fellesråd

Erik Amundsen, Måsske/Musken.
Gávvá / Foto: NRK

Anders Mikkelsen, Vuodnabahta / Hellmobotn
Gávvá / Foto: Kleppe, Horten

Ivar Pedersen, Måsske / Musken.
Gávvá / Foto: NRK

Peder Pedersen, Måsske / Musken (Mikkel-Petter)
Gávvá / Bilde: Anne Kalstad Mikkelsen

Kaia Andersen, Vuodnabahta / Hellmobotn.
Gávvá / Foto: NRK.

Petra Knutsen, Smájle / Leirelv
Gávvá / Foto: NRK